

DOSSIER

**Les associacions:
passat, present i futur.**

A l'entorn del "fet associatiu" a la Catalunya contemporània

Pere Solà i Gussinyer¹

Naturalment, no es pot entendre l'evolució moderna d'aquest país sense la història de les seves instàncies associatives, començant pels gremis i confraries, i seguint per les germandats, les societats econòmiques d'amics del país, les acadèmies científiques i literàries, la mateixa Junta de Comerç de Barcelona, etc., primeres manifestacions de sociabilitat organitzada d'acord amb les pautes corporatives de la societat de l'Antic Règim.

Més endavant, sobretot després de les guerres napoleòniques, amb el liberalisme burgès i després amb els vents democràtics i socialistes que bufen per tota Europa, entre 1830 i 1868 es va obrint camí a les ciutats i viles del país, això sí amb abruptes retrocessos, un cert, creixent, espai associatiu civil. Apareixen societats de socors mutus vinculades a les associacions d'ofici i als vells gremis més o menys reconvertits, societats de resistència, els primers sindicats, que topen amb la persecució governativa i la cega oposició patronal.²

Apareixen clubs i tertúlies polítiques on es conreen i difonen idees liberals, democràtiques, progressistes, repu-

blicanes. Lògies maçòniques. Apareixen entitats promotores de l'esbarjo públic i privat —els balls de Carnaval, per exemple, tan populars des del segle passat—, casinos i societats liricodramàtiques i musicals, més endavant les corals de Clavé.

Apareixen múltiples societats expressant els (anomenats) interessos "materials i morals" de les "forces vives del país", entenent per aquestes els nuclis hegemònics a nivell urbà, industrial o rural.

Algunes d'aquestes entitats han arribat fins als nostres dies, no sense haver passat vicissituds de pes: el Foment del Treball Nacional o l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, posem per cas, que obeeixen els interessos de la burgesia industrial i agrària catalana, respectivament. Apareixen també sindicats catòlics, sobretot d'ençà de Lleó XIII (darrer quart del segle XIX).

Molt sovint, aquest nou espai associatiu conquerit no es concedeix espontàniament a les associacions que representen les classes subalternes, populars, dels barris treballadors. Els

Primera coral de la vila: Coral Hortènsia, 1905

DOSSIER

Les associacions:
passat, present i futur.

A l'entorn del "fet associatiu" a la Catalunya contemporània

Pere Solà i Gussinyer

treballadors portuaris de Barcelona o Tarragona, o els petits camperols, els vinyaters rabassaires del Penedès, per exemple, han de suar sang per fer-se un lloc en aquest nou espai associatiu, que no es regala pas, ans s'obté amb grans dificultats i es pot perdre en un tres i no res, segons la correlació de forces a nivell local i general.

La llibertat d'associació no s'estableix a nivell legal fins a 1869, però no es regula i es consolida com un mecanisme normal democràtic fins a la molt important Llei d'associacions de 1887, que formalment durarà fins a la Llei de 24 de desembre de 1964, per bé que profundament adulterada per la legislació totalitària imposada pel règim militar des de 1936-1939.

Per cert que al nostre país la Llei de 1964 ha estat "en gran part" vigent fins a dates molt recents, malgrat ser totalment filla de la situació dictatorial precedent i per tant indigna d'unes regles de joc formalment democràtiques.

Nascuda a la recta final del franquisme, quan la Dictadura mirava de perpetuar-se com fos a base de netejar la seva imatge davant de l'opinió

en conjunt, l'època de la primera dictadura (1923-1930) no suposa, contra el que diu el tòpic victimista, cap fre decisiu de l'embranchida associativa

pública internacional, la Llei del 64 va consagrar un règim jurídic "inspirat en la desconfiança cap al pluralisme polític i social, que considerava dissolvent i, per tant, nociu", tal com amb raó diu la presentació de la Llei basca d'associacions de 12 de febrer de 1988.

Com correspon a una societat industrial amb una forta societat civil, de 1887 cap aquí, durant més d'un segle, l'associacionisme català no ha parat de diversificar-se i no ha fet, en definitiva, altra cosa que traduir la com-

plexitat del viure modern, la varietat d'interessos i les motivacions dels grups a la societat contemporània.

Entre 1887 i 1966 tenim constància d'almenys unes 35.800 entitats, de les quals almenys 22.000 corresponrien a la demarcació provincial de Barcelona³ i 4.600 a la de Tarragona.⁴

Es viu una època de singular intensitat i riquesa associativa entre 1910 aproximadament i 1936. Aquí cal anar desfent un mite: en conjunt, l'època de la primera dictadura (1923-1930) no suposa, contra el que diu el tòpic victimista, cap fre decisiu de l'embranchida associativa, per bé que la confrontació civil iniciada en el període 1917-1923 (guerra bruta entre patronal i sindicats, amb participació de les autoritats governatives i militars) afavorí l'aplicació, per part de la Dictadura, de la legislació d'associacions en un sentit més restrictiu, per exemple utilitzant sistemàticament el recurs, utilitzat després per Franco, del silenci administratiu. És així com les autoritats de la primera dictadura van, per exemple, condemnar a l'ostracisme la Federació de Mestres Nacionals de Catalunya.

Es pot dir, doncs, que durant les quatre primeres dècades del segle XX, les entitats esdevenen punts de referència insubstituïbles de la vida local, alhora que reflecteixen totes les tensions i aspiracions dels habitants, cada cop més polaritzats en opcions polítiques i socials irreconciliables. Antagonismes tan forts que fins i tot afloraran sota les noves autoritats franquistes i crearan veritables "problemas de orden público" a moltes localitats, tal com recullen els papers policials dels anys quaranta i cinquanta, guardats entre la documentació dels governs civils catalans, ara en dipòsit als nostres arxius històrics.

Cert és que des de 1939 s'esdevé una singular i dramàtica modificació de la dinàmica associativa anterior, amb canvis les conseqüències dels quals

DOSSIER

Les associacions: passat, present i futur.

A l'entorn del "fet associatiu" a la Catalunya contemporània

Pere Solà i Gussinyer

es fan sentir encara ara. En parlar d'aquests canvis, cal referir-se, encara que ja quedi un xic lluny, a l'extensa i profunda repressió ciutadana endegada sistemàticament pel règim anterior, el qual, en la pràctica, va suprimir el dret fonamental a la lliure reunió i associació. Innombrables societats recreatives, partits polítics, sindicats, ateneus i casals, germanats i cooperatives van ser objecte d'una autèntica persecució i ofegament. Aquí sí que tots els exemples locals, i Molins no n'és pas excepció, ho corroboren.

La peça clau d'aquesta política repressiva ordinària de l'associacionisme no polític ni sindical va ser el famós Decret de 25 de gener de 1941 sobre la revalidació de les associacions, dictat des d'una estratègia cautelar i repressiva: per a la constitució d'una associació calia l'aprovació prèvia del Ministeri de la Governació. Només amb grans dificultats van poder adaptar-se al nou règim legal moltes societats de volum mitjà o petit. Una certa dinàmica democràtica i "lliure" només era possible per a les entitats clandestines, alegals o aixoplugades sota el mantell protector de l'Església o d'algun consolat estranger.⁵

A les ciutats petites, la pressió policial i ideològica no va permetre mostres d'aquest associacionisme semiclandestí que a finals dels quaranta ja es manifestava a la capital catalana.⁶

Al sector rural, amb molt de pes encara fins al "desarrollismo" franquista, i per tot el territori dels Països Catalans, havien prosperat força les xarxes d'un associacionisme econòmic-social, mediatitzat sovint pel clergat i francament reconduït després de la guerra per l'Obra Sindical Agrària franquista. Ara bé, també aquest associacionisme rural ha anat evolucionant en dates recents fins a presentar moltes, si no totes, les característiques de l'associacionisme urbà modern. Tot i amb això, i malgrat l'aprimament del sector pagès, la xarxa associativa d'economia so-

cial (llegiu sindicalisme agrari) encara avui constitueix una columna bàsica de la vida comunitària del sud i l'oest de Catalunya.

Des dels anys cinquanta d'aquest segle, altres canvis de caire econòmic i social (augment del nivell de renda i del poder adquisitiu individual, hiperconsumisme, fenòmens migratoris, influència dels nous mitjans de comunicació de masses, ràdio i sobretot televisió, desmembrament d'antigues solidaritats veïnals..., major llibertat de moviment del jovent i de les dones, a redós de canvis sociològics internacionals) van anar comportant que es buidés el contingut d'algunes activitats associatives del passat, i la desaparició o transformació de formes subsistents.

I, més recentment, la restauració de la democràcia formal ha propiciat l'eclosió de noves formes associati-

les transformacions urbanes, industrials i demogràfiques han propiciat noves formes associatives dels anys seixanta als noranta

ves, malgrat la preocupant minva de participació ciutadana, retracció que té molt a veure amb l'estil dirigista i més o menys subtilment manipulador de la societat tecnocràtica i supercapitalista (neoliberal, l'anomenen) enfront de la qual la societat civil aprèn a reaccionar a nivell mundial i local, tal com palesen les protestes de Seattle i Davos amb relació als dissenys de l'oligarquia financera i industrial multinacional.

L'enregistrament d'associacions, la conducció administrativa i l'assessorament de les associacions han estat transferits des de 1982 a la Generalitat de Catalunya,⁷ però recordem que la llei franquista d'associacions de 1964 no ha estat substituïda per una altra fins a la Llei catalana d'associacions, aprovada en la sessió del 4 de juny de 1997 del Parlament de Catalunya, i, per cert, impugnada jurídicament pel govern

A l'entorn del "fet associatiu" a la Catalunya contemporània

Pere Solà i Gussinyer

del Partit Popular, malgrat l'aliança conservadora dels "Populars" amb Convergència i Unió.

La informació oficial indica una pujada substancial del nombre d'entitats legalment constituïdes a tot Catalunya des de 1967 fins al present.

Caldria, naturalment, afegir a les dades administratives d'inscripcions oficials (de què disposem) els no

Lleida, l'11% al de Girona i el 12% al de Tarragona.

Tenim, un cop més, la macrocefàlia de Barcelona servida i ben servida. En efecte, l'evolució cap a una macrocefàlia de la Gran Barcelona en aquest camp és evident: 7.512 entitats al Barcelonès, 1.795 al Vallès Occidental i 1.652 al Baix Llobregat —un 34,7%, un 8,3% i un 7,6% respectivament— representen, entre

Una de les primeres fotografies de l'Orfeó Pàtria.

gaire nombrosos, però molt significatius, grups funcionant alegalment i/o claudestinitament durant la Dictadura, especialment importants a la capital del Principat, on la màquina repressora tenia més dificultats controladores que a les petites localitats comarcals i fins i tot a les capitals de província restants.⁸

És molt significatiu que d'aquesta xifra d'entitats existents el 1993, el 70% correspon a l'àmbit provincial de Barcelona i només el 8% al de

totes tres comarques industrials, un xic més de la meitat del total d'efectius associatius actual.

Correspon a una associació per cada 295 habitants (és a dir, 3,3 entitats per miler d'habitants), una ràtio acceptable que supera els valors que hem trobat als anys trenta i que és comparable a la dels anys vint, almenys pel que fa a les localitats de la demarcació provincial barcelonina.⁹ A la comarca del Baix Llobregat —comarca industrial, una de les de

Les associacions: passat, present i futur.

A l'entorn del "fet associatiu" a la Catalunya contemporània

Pere Solà i Gussinyer

major densitat de població del país: més d'un miler d'habitants per km²—, a la ratlla de 1990, el nombre d'entitats representava el 4,1 per mil de la població.¹⁰ Sobresurten les associacions esportives, les culturals i les entitats d'economia social (cooperatives), i es disparen les associacions de mares i pares d'escola. També a Molins de Rei la fotografia de 1990-1991 ens parla d'un predomini relatiu del sector associatiu esportiu, sector superat pel de l'economia social, llegiu-hi cooperatives, la florida de les quals era, sens dubte, deguda a la crisi laboral i l'atur que la reconversió capitalista, emparada pels governs socialistes, propiciava.¹¹ Pensem que a mitja dècada dels vuitanta, l'índex d'aturats molinencs assolía l'esgarriosa xifra de gairebé el terç de la població activa total!

Cal destacar, com a fenomen a estudiar bé, vull insistir-hi, segurament a Molins de Rei com arreu del país, la xarxa d'associacions de pares d'alumnes, organitzacions que han prosperat, assumint funcions comunitàries molt més àmplies que la mera de col·laborar a l'educació escolar.

Però les transformacions urbanes, industrials i demogràfiques han propiciat noves formes associatives dels anys seixanta als noranta. Així, la xarxa d'associacions de veïns ha esdevingut imprescindible com a eina reivindicativa i propulsora de participació ciutadana, malgrat haver estat també víctimes del paradigma d'individualisme moral i la miniaturització consegüent del principi de comunitat característics del canvi cultural de les societats avançades (llegiu-hi un cop més paradigma hipercapitalista USA) d'aquest canvi de mil·lenni.

Alguns publicistes han pogut parlar de "crisi de les entitats tradicionals", entenent per "tradicionals" les que existien abans del tall profund i traumàtic de 1936-1939. La realitat és que certes formes d'associacionisme "tradicional" gaudeixen de molt bona salut —pensem en tantes

societats esportives dels nostres territoris— i d'altres de "no tradicionals", que apareixen al final del franquisme, com les associacions de veïns, ja han conegut els tràngols d'una evident davallada, de la qual semblen haver-ne sortit reforçades en alguns casos, ja que les "necessitats" reivindicatives quant a millores comunitàries i d'equipaments continuen essent-hi. Amb tot, ara ja se'ls pot penjar l'atribut de "tradicionals", si les comparem amb els moviments associatius més recents, molt sovint poc estructurats i amb prou elements d'informalitat, que expressen una voluntat alternativa de fort contingut simbòlic (llegiu-hi, per exemple, moviment "okupa").

Les associacions culturals —continua-
dores vives de la tradició

En realitat, la crisi profunda dels nostres dies és de model de civilització

ateneïsta— continuen tenint un paper insubstituïble. Malgrat haver donat signes de defalliment i de desorientació, són elements vitalitzadors de l'entorn, antídote del dirigisme cultural. Les associacions artístiques, musicals i de folklore viu tenen igualment una funció bàsica. Tant els ateneus, com els casals, els esbarts i les colles castelleres, per només indicar alguns tipus associatius actuals, tenen el gran repte de fer programacions atractives, engrescadores i integradores. Són ponts culturals per excel·lència entre la vella Catalunya i la futura, ja present, Catalunya.

Però sobretot, pel seu impacte sociològic, cal tenir molt en compte el paper dels centres d'origen geogràfic, les anomenades cases regionals. Però també els centres "nacionals" d'immigrants extracomunitaris. Tinguem en compte que la florida de les associacions "d'origen geogràfic" o "associacions ètniques" no és pas exactament un fenomen contemporani dels darrers quinze anys, tot i

que cal reconèixer que és en aquests últims lustres quan més han proliferat aquestes cases regionals, en particular les andaluses. A Barcelona i a altres ciutats catalanes acollidores d'immigrats, les primeres associacions d'origen són del segle passat. Durant tot el segle han tingut considerable pes les d'homes i dones vingudes del Principat i altres terres de parla catalana (Illes, País Valencià), així com les aragoneses, les andaluses i les gallegues.

Al llarg d'aquest segle diverses ideologies unitaristes de caire espanyolista han instrumentalitzat l'adhesió sentimental dels immigrants als seus llocs d'origen. En aquest sentit, la temptació d'utilitzar les cases regionals per mantenir i enfortir tics de dominació nacional, a partir d'una concepció unitarista de l'Estat, ha durat dels del franquisme fins a l'era Tarradellas, i encara mostra rebrotades en les campanyes escolars i lingüístiques dels anys vuitanta i noranta contra la normalització del nostre idioma.

Però, sortosament, en general s'estén, també en aquest camp, la consciència cívica de tolerància i de respecte sobre la base d'una identitat comuna, tan forta com flexible i integradora de les iniciatives multiculturals, cada cop més definidores del que serà la

vida del segle XXI. Cal dir, de totes maneres, que el llarg predomini ideològic conservador d'aquest darrer quart de segle pot tenir efectes letàrgics i afavorir brots xenòfobs i intolerants no organitzats formalment, però preocupants.

En resum, el variat associacionisme català contemporani ha expressat de valent les contradiccions internes de la nostra societat (relacions entre poders i grups, entre classes socials, entre institucions locals...). S'ha caracteritzat tradicionalment pel predomini successiu en el territori d'unes poques formes de sociabilitat organitzada (xarxes de germanats, de societats d'ofici, d'entitats d'esbarjo, d'agrupacions polítiques i catalanistes, republicanes..., puixança de l'esport organitzat, etc.), i han aparegut amb posterioritat —sobretot de 1975 cap aquí— nombrosos signes d'una creixent diversificació associativa, paral·lela a l'aparició de noves dominàncies, si més no quantitatives, com les associacions de pares d'alumnes, a redós del sistema escolar. I també les organitzacions solidàries, les ONG de desenvolupament i cooperació, així com noves formes associatives d'economia social (cooperativisme).

Qüestió molt important és la de la interpretació de la gran diversitat i

DOSSIER

Les associacions: passat, present i futur.

A l'entorn del "fet associatiu" a la Catalunya contemporània

Pere Solà i Gussinyer

fragmentació de l'associacionisme emergent. La qualitat de propostes no acaba de suplir les dificultats d'implicar participants i voluntaris en nombre suficient.

Les transformacions polítiques i econòmicosocials de les darreres dècades no han afavorit la participació massiva dels ciutadans en les associacions. Aquesta participació s'ha vist travada per la burocratització i el dirigisme imperants en una societat industrial avançada, però amb min-

L'associacionisme del segle XXI ha de ser molt professional, però ha de ser també molt lúdic i participatiu

vant empena empresarial pròpia (crisi del tradicionalment fort sector tèxtil, etc.) com és la nostra. Sigui com sigui, l'elevat nombre d'iniciatives i la considerable riquesa del moviment associatiu —que no té res a envejar dels millors moments del passat, pel que fa a varietat d'entitats i a quantitat d'associacions per habitant— fa palesa, però, una gran fam o necessitat associativa a la nostra societat.

Ara bé: el ciutadà català contemporani **usa** molt més que no pas **anima** o gestiona els dispositius associatius que té a l'abast. Es pot dir que, en conjunt, i tret de les lògiques excepcions, **no participa** gaire o gens activament en la vida associativa. Però, oh, contradicció!, en canvi, **utilitza** i se serveix molt de les associacions. Fet aquest que la telemàtica de la nostra societat de la informació contribueix a reforçar. Hi ha, doncs, un acusat *décalage* o desfasament, per no dir contradicció, entre la quantitat d'animadors i protagonistes actius i la quantitat de beneficiaris i usuaris del fet associatiu. D'això, el ciutadà no sempre n'és conscient, potser a causa d'una sensibilitat o educació cívica no sempre prou compensada ni en sintonia amb les necessitats comunitàries.

En aquest sentit, l'increment de la participació en les entitats voluntàries és un gran repte pendent. L'ordenament jurídic i l'actuació coordinada de les diverses branques de l'Administració ha de tenir en compte, em sembla, aquest fet. No per fer gala de paternalisme, sinó per afavorir tot el que pugui ser afavorir, promoure, una participació sense la qual hi hauria sempre una societat civil esquifida. En realitat, la crisi profunda dels nostres dies és de model de civilització (el film "oscaritzat" *American Beauty* com a paradigma occidental). L'estructura de control polític, econòmic i ideològic de la societat de la informació i de la globalització neoliberal obtura els canals de participació ja que tem, com el dimoni l'aigua beneïda, la democràcia social. Els nous moviments socials, i en particular les organitzacions no governamentals de desenvolupament i solidaritat, sector associatiu emergent, marquen la punta de llança de la contestació d'un ordenament mundial que duu al caos.¹²

La classe política és responsable de l'allunyament o, si es prefereix, de l'estranyament del sector més dinàmic i participatiu de la vida associativa dels nostres dies, un sector que s'expressà el passat 12 de març de 2000 en l'organització del Referèndum per la Condonació del Deute Extern. El principal dirigent conservador de la Catalunya del darrer quart de segle feia, a quinze dies vista, la següent observació respecte de la contradicció entre el fet i les actituds d'una ciutadania que es mobilitza massivament per una causa social, però que en canvi envia senyals d'indiferència i hostilitat envers el ritual electoral democràtic formal: "Si això és així, és molt greu, perquè són [els joves que no voten però organitzen la Campanya de la Condonació del Deute Extern] gent molt sana, que es preocupa pels altres, i que no han anat a votar. La culpa deu ser nostra, dels polítics, però tampoc no ho aplaudirem, perquè si això és així, vol dir que alguna cosa grinyola."¹³ El que el dirigent con-

DOSSIER

Les associacions: passat, present i futur.

El fet associatiu a la Catalunya contemporània

Pere Solà

servador no diu, però, és que l'efecte d'abstenció política de les forces de canvi entra en les estratègies conservadores per perdurar al poder.

Punt i seguit

Per tot el que s'ha expressat es veu clarament com el desplegament històric de les associacions expressa, d'entrada, aspectes importants del tarannà de la societat civil a cada fase. I també les seves profundes contradiccions. Aclareix, en segon lloc, l'actitud del poder, dels poders (local, provincial, autonòmic, central), enfront dels grups de ciutadans, actuant en molts sentits per tal d'aconseguir finalitats de molt diverses menes. I, en tercer lloc, ens fa veure els eixos seguint els quals les associacions han vertebrat la vida comunitària i li han donat personalitat fins al punt de confondre's i integrar-se plenament tant dins de la història local com dins de la història nacional.¹⁴

Tot això és vàlid per al cas de Molins. Conreant el popular *hobby* ciclista que m'ha dut prou vegades a travessar Collserola per la carretera sinuosa de la Creu d'Olorda, algun matí gelat d'hivern he reprès forces amb els companys de ruta en el singular casal de la Federació Obrera, testimoni mut i desorientat d'un important moviment obrer i popular local. Puc jurar que cada vegada que hi he pres un cafè amb llet reparador en aquell enorme bar se m'ha despertat poderosament el cuc de la curiositat històrica al respecte d'aquesta entitat. Però vet aquí com, ara, la vella amistat amb Cèlia Cañellas, membre del consell de redacció de *L'Espai*, m'ha fet connectar amb una de les iniciatives fecundes d'estudis locals de la Catalunya actual. Serveix perquè aquest afeccionat als entrellats de la vida associativa pugui conèixer i apreciar millor la circumstància de Molins de Rei.¹⁵ M'ha plagut aprendre i corregir algunes hipòtesis a partir de les anàlisis de diversos col·laboradors d'aquest dossier. Per

exemple, la idea de la base confessional del nou associacionisme immigrant magribí, amb estructures associatives que recreen la dinàmica comunitària definida per F. Tönnies. O veure com en l'àmbit de Molins de Rei es produeix, en les dècades prerevolucionàries anteriors a 1936, la coneguda polarització dreta-esquerra de "matrius" associatives: la de dretes (el Foment Cultural, Artístic i Industrial) i la d'esquerres (la Federació Obrera). La informació que es desprèn del dossier d'associacions molinenques parla d'un cert nivell d'integració de les entitats amb les estructures de poder local. L'experiència Molins de Rei Solidària indica una línia de sinergia entre associacions voluntàries i l'Administració local que ha de potenciar-se i generalitzar-se.

Prou que sabem, els que ens dediquem a la història social, que les generalitzacions i enunciats de tendències globals no són res si no són contrastats, nodrits i corregits per aquesta "prova de la realitat" que és sempre la realitat local en forma de "totalitat concreta" (*chapeau*, Hegel i Marx!). I és que, fet i fet, la democràcia és sempre local, la participació sempre comença per les distàncies curtes. La vida és sempre immediata, com la comunicació i com l'amor: la solidaritat és una forma d'empatia amorosa i responsable.

Convé que els joves, els escolars, sàpiguen del seu espai social, del qual, no cal dir-ho, les associacions en són part important. Aquest dossier ha de continuar amb aportacions de pedagogs, professors d'escola i d'institut. A més, els tècnics hi han de dir la seva. L'associacionisme del segle XXI ha de ser molt professional, però ha de ser també molt lúdic i participatiu. Resta un dels pocs camins oberts cap a un aprofundiment democràtic que les estructures tecnocapitalistes no afavoreixen, precisament.¹⁶

Les associacions: passat, present i futur.

El fet associatiu a la Catalunya contemporània

Pere Solà

NOTES:

1. SOLÀ GUSSINYER, P. Historiador de la cultura popular i de l'educació. Professor de la Universitat Autònoma de Barcelona.

2. L'èpica lluita per l'associació obrera ha tingut els seus Homers com el celebrat Thompson, EP (1968, 1988), *The Making of the English Working Class*, London: Penguin Books.

3. SOLÀ GUSSINYER, P. (1993), *Història de l'associacionisme català contemporani. Barcelona i les comarques de la seva demarcació (1874-1966)*, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia.

4. SOLÀ GUSSINYER, P. (1998), *Itineraris per la sociabilitat meridional catalana. L'associacionisme i la cultura popular a la demarcació de Tarragona, (1868-1964)*, Diputació de Tarragona, 527 pàg.

5. Així, l'any 1942 va tornar a funcionar clandestinament l'Institut d'Estudis Catalans, a Barcelona, aparegué el Grup Amics de la Poesia (Palau i Fabre, Aramon, M. Serrahima, J. M. de Sagarra, etc.), i el 1943 es va crear el Cercle Literari de l'Institut Francès.

6. I que va tenir una mostra molt representativa en el pluralista Grup Miramar, aglutinat a l'entorn de M. Serrahima, plataforma d'acció cultural democràtica alguns dels animadors de la qual pretenien una mena de continuació espiritual de l'Ateneu Enciclopèdic Popular de Barcelona.

7. Reial decret 3526/81, de 29 de desembre, sobre traspassos en matèria d'associacions.

8. De 1.357 entitats existents el 1967 —gairebé 3.000 en morir Franco el 1975— es passa a 9.158 el 1983 i 21.239 el 1993 (21.902 si també comptem les "associacions juvenils" i les "federacions"). Diferents memòries sobre associacions del Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya.

9. SOLÀ (1993), *Història de l'associacionisme català contemporani*, pàg. 23.

10. Comparem-ho, per exemple, amb la situació un xic més afavorida d'una altra comarca, la del Gironès. Segons les estadístiques d'associacions de la Generalitat, a la dècada dels noranta, en el conjunt de la comarca del Gironès hi havia censades 5,1 entitats per 1.000 habitants. La ràtio era, doncs, de 193 habitants per associació.

11. SELLÉS COMELLAS, M., "La crisi industrial", *L'Espai*, Molins de Rei, 2 d'abril de 1999, 26-35.

12. Tal com s'ha pogut comprovar ara fa uns mesos a la Conferència de l'Organització Mundial del Comerç, a Seattle, USA, on va ser exigida per un gran nombre d'entitats representatives una política enèrgica de mesures correctores de justícia i solidaritat enfront de la folla inèrcia del profit capitalista. Les ONG van tenir la veu cantant, per davant del moviment sindical. Vegeu el punt de vista de C. Méndez, UGT, a: "El Repte de Seattle", *El Periódico*, 1-12-1999, pàg. 5.

13. *El País*, 27-3-2000, pàg. 4, suplement "Cataluña".

14. De la mateixa manera que el patriciat barceloní contemporani i l'empenta de la classe mitjana no s'entenen sense la societat que ha creat i mantingut una institució com el Palau de la Música Catalana i l'*Orfeó Català*, no concepem Reus, segona ciutat de Catalunya durant moltes dècades, sense el seu Centre de Lectura, ni Girona sense el Grup Excursionista i Esportiu Gironí (GEiEG), per posar només uns exemples.

15. SOLÀ, P. (1993), 242-276, per l'evolució associativa al Baix Llobregat. A Molins de Rei, concretament, l'equipament associatiu en començar el segle era pla més ric que al conjunt comarcal, amb gairebé 6 associacions per 1.000 habitants.

16. Des d'aquí convido el lector al **Curs de postgrau** Associacions i fundacions: factors d'educació social i eines de democràcia participatives, organitzat pel **Departament de Pedagogia Sistemàtica i Social**, amb el suport de la Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia (Direcció General de Dret i d'Entitats Jurídiques), Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada i Departament de Benestar Social (INCAVOL), que tindrà lloc del setembre al desembre vinents. El postgrau Expert en associacions, fundacions i organitzacions del Tercer Sector presenta una visió global i sistèmica de la complexitat i dels diferents factors socials, polítics i educatius que conformen el Tercer Sector.

Informació del curs i inscripcions: durant tot el juny i del 4 al 12 de setembre de 2000. Tel. 93 581 14 19.